

Rekenschap geven

Adviesrapport commissie 'Universiteit Utrecht
en slavernij'

Februari 2022

Universiteit
Utrecht

Inleiding

Recent is in opdracht van de gemeente Utrecht onderzoek gedaan naar het slavernijverleden van de stad. Conclusie van de studie *Slavernij en de stad Utrecht* (Walburg Pers, 2021) is dat net als de grote Hollandse bestuurs- en handelscentra ook de stad Utrecht nauw betrokken was bij de slavenhandel en slavernij.

Het onderzoek is op verschillende manieren relevant voor de universiteit. De universiteit heeft door de inzet van medewerkers en studenten een wetenschappelijke bijdrage geleverd aan het onderzoek. Uit het onderzoek blijkt ook dat de UU ook zelf banden heeft met slavernij. Dat is niet verwonderlijk gezien het feit dat de universiteit in de vier eeuwen van haar bestaan onlosmakelijk met de stad verbonden is geweest. Het roept wel de vraag op of de universiteit voldoende zicht heeft op dit deel van de eigen geschiedenis, en wat de universiteit hier anno 2022 mee kan en zou moeten doen.

Gezien het gewicht van het onderwerp en de wens om zorgvuldig te werk te gaan, heeft het College van Bestuur in november 2021 besloten een commissie te vragen om zich op het vraagstuk te bezinnen en een advies te formuleren over de volgende zaken:

1. Welke rol kan en wil de UU spelen in het verder onderzoeken en (intern) bespreken van de koloniale geschiedenis van de stad en de universiteit zelf?
2. Hoe om te gaan met eventuele zichtbare sporen uit het verleden? Hebben wij gebouwen, prijzen, lezingen, standbeelden en geschiedschrijving die om extra context vragen in dit licht?
3. Moet de universiteit excuses aanbieden?

De commissie kende een brede samenstelling (zie bijlage 1) en heeft nadrukkelijk verkennend onderzoek uitgevoerd. De commissieleden zijn vier keer bij elkaar gekomen. In dit rapport staan hun bevindingen. De commissie benadrukt boven alles dat er voor de universiteit werk aan de winkel is. Het is cruciaal dat de universiteit rekenschap geeft van haar verleden. Dat begint met onderzoek doen, beter weten wat zich heeft afgespeeld. Zolang dat niet duidelijk is, is het maken van excuses volgens de commissie niet opportuun. Het is aan het College van Bestuur of in de toekomst niet alsnog excuus zou moeten worden gemaakt voor de betrokkenheid van de UU bij de slavernij. Of dat zo is hangt af van de informatie die boven tafel komt, en van de context van dat moment.

Wat de commissie op dit moment noodzakelijk acht, is de erkenning dat de handel in en exploitatie van tot slaaf gemaakten gevolgen hebben gehad, waarvan sommigen hebben geprofiteerd en waaronder anderen hebben geleden.

Het is belangrijk dit aandachtig verder te onderzoeken, volledig te onderkennen, te proberen ervan te leren, en te zorgen dat het onderdeel wordt van het collectieve geheugen. De universiteit heeft bij het rekenschap geven van het eigen verleden een verantwoordelijkheid aan de eigen academische gemeenschap en een bredere maatschappelijke taak. Hiertoe worden in dit rapport een groot aantal concrete aanbevelingen gedaan. Het is van belang bij het onderzoek en de verbreiding van informatie op te trekken met andere maatschappelijke partners.

Naar een onderzoeksagenda voor de Universiteit Utrecht

Verskillende onderzoekers hebben recent de rol van enkele grotere Nederlandse steden in de handel en exploitatie van tot slaaf gemaakten onderzocht. De Nederlandse economie stelde deels op de uitbuiting van de koloniën en had een rol in het geïntroduceerde slavernijsysteem. De steden in Nederland hebben hierin op verschillende manieren een rol gehad. Stedelijke instituties, ondernemingen, maatschappelijke organisaties en burgers hadden er een aandeel in. Dat kon gebeuren door te investeren in deze koloniën, deel te hebben aan een nalatenschap of door ‘compensatie’ te ontvangen als gevolg van de afschaffing van de slavernij in Suriname en het Caribisch gebied of door er op een andere wijze van te profiteren.

Ook op andere manieren zijn erfenissen van slavernij zichtbaar, zoals in de koloniale en postkoloniale migratie naar Nederland en de invloed van denkbepelden over slavernij, ras en kolonialisme op mensen, bestuurlijke en kerkelijke instituties en de wetenschap. Meerdere onderzoeken naar het slavernijverleden zijn dan ook door deze instanties gestart.

De publicatie van het boek *Slavernij en de stad Utrecht* (onder redactie van o.a. twee leden van deze commissie) is het gevolg van een motie aangenomen door de gemeenteraad van Utrecht om onderzoek te verrichten naar ‘de exacte rol die de stad Utrecht heeft gespeeld in de slavernijgeschiedenis van Nederland’. De auteurs merken op dat de slavernij en slavenhandel niet beperkt waren tot het Atlantische gebied maar minstens even groot waren in de gebieden rond de Indische Oceaan en in Zuidoost-Azië. In de Nederlandse context hebben we het dus over koloniale belangen in de Amerika’s, Afrika en Azië. Ook in Utrecht, laten ze zien, zijn die mondiale belangen terug te zien. Bovendien houdt de invloed van slavernij en op slavernij gebaseerde koloniale exploitatie niet op na de formele afschaffing van de slavernij in Nederlandse koloniale territoria: 1860 in Nederlands-Indië, 1863 (1873) in Suriname en de Nederlandse Antillen.

Een centrale vraag in de opdracht van deze commissie is hoe de Universiteit Utrecht bij deze geschiedenis betrokken is geweest. Wat weten we al, en wat zouden we nog willen weten? De banden tussen universiteit en op slavernij gebaseerde koloniale exploitatie zijn niet systematisch onderzocht. In het onderzoeks- en publicatieproject *Slavernij en de stad Utrecht* is de universiteit slechts zijdelings aan bod gekomen – de looptijd van het onderzoek was simpelweg te kort. Toch heeft het onderzoek enkele gegevens opgeleverd die de universiteit raken, zoals de persoonlijke betrokkenheid van Utrechtse academici

bij de slavernij en het feit dat de universiteit nu in het bezit is van panden die mede zijn gefinancierd uit winsten gerelateerd aan de slavernij. Mede aan de hand van deze signalen heeft de commissie een mogelijk programma vastgesteld voor het in kaart brengen van alle terreinen waarop slavernij en gedwongen arbeid een rol hebben gespeeld. Het overzicht laat goed de onevenwichtigheid zien van onze kennis op dit terrein.

1.1 BEHUIZING

De bouw, verfraaiing en bewoning van het merendeel van de panden van de universiteit in de binnenstad zijn mogelijk gemaakt door winsten uit slavenhandel, koloniale exploitatie of investering in koloniale ondernemingen. Het onderzoeksproject Slavernij en de stad Utrecht heeft hieromtrent de meeste informatie opgeleverd. Het onderzoek werd vooral gedaan naar personen, niet naar specifieke (universiteits)panden. Duidelijk is wel dat juist de locaties van de huidige binnenstadscampus, op de duurste en fraaiste locaties in de stad, bij uitstek de plaats was waar de koloniale elite neerstreek. Wat verder onderzocht kan worden zijn de omstandigheden waarin deze gebouwen tot stand kwamen en wie de eigenaren waren. Specifiek verdient de nog niet ontsloten iconografie van de panden wetenschappelijke aandacht.

Een voorlopige lijst van de te onderzoeken gebouwen is te zien in bijlage 2.

1.2 PERSOONLIJKE BETROKKENHEID

Sommige hoogleraren van de Utrechtse universiteit hebben persoonlijk gewin behaald uit (investeringen in) op slavernij gebaseerde exploitatie of hebben zich op een andere wijze in de discussies of in het discours over slavernij gemengd. Een paar voorbeelden van betrokkenheid zijn: Christiaan Hendrik Trotz, hoogleraar recht die mede-eigenaar was van plantage Georgia in Essequibo (huidig Guyana). Andere voorbeelden zijn de theoloog Jacob Albert Vos, die aandelen had in de Amphioen-sociëteit (en op Janskerkhof 15 woonde) en de theoloog Albert Voget, die voor 3000 gulden aandelen in de VOC bezat.

Er zou systematisch onderzoek verricht moeten worden naar de betrokkenheid van individuele hoogleraren van de Utrechtse universiteit. In de periode tot 1815 gaat het dan met name om hoogleraren, in de periode na 1815 om hoogleraren en bestuurders (curatoren) van de universiteit. Die zijn vooral te identificeren via de *Catalogus Professorum* (zie bijlage 2). Er is over deze groep redelijk wat literatuur beschikbaar. Aanvullend onderzoek is mogelijk via persoonsarchieven en notariële archieven.

1.3 INSTITUTIONEEL-FINANCIËLE CONNECTIES

Heeft de universiteit als instelling directe banden met het stelsel van slavernij gehad of daar op een meer indirecte manier profijt van gehad? Het is belangrijk te weten dat de Utrechtse universiteit tot 1815 een stadsuniversiteit was en gefinancierd werd via de stedelijke financiën. Waar de stad profiteert van

slavernij, profiteert de universiteit indirect ook daarvan. In directe zin werd de universiteit voor een belangrijk deel gefinancierd uit de opbrengsten van voormalige (na 1580 in beslag genomen) bezittingen van katholieke instituties als broederschappen en dergelijke (tot 1674 rechtstreeks, daarna via de stads-kas). Hier is concreet onderzoek geboden naar de financiële structuur van de stad Utrecht in relatie tot de universitaire financiën. Bronnen zijn te vinden in de Acta et Decreta Senatus (zie bijlage 3) en in het stadsarchief. Een klein deel van de financiering van de universiteit was afkomstig van de Staten van Utrecht, maar ook die is te herleiden tot de inkomsten uit bezittingen van voormalige kloosters. In 1815 werd de universiteit een Rijksuniversiteit en is sindsdien financieel geheel afhankelijk van de rijkskas.

Het is nog niet duidelijk of en op welke wijze de Utrechtse universiteit geprofiteerd heeft van verdiensten ontleend aan slavernij. Een onderzoekje naar de financiële grondslagen zou wellicht duidelijkheid kunnen geven. Net als het geval is bij de stad Utrecht, betekent het ontbreken van een directe formele betrokkenheid (d.w.z. een rechtstreekse financiering vanuit een koloniale investering) niet dat de universiteit geen medeverantwoordelijkheid draagt, aangezien zij langs andere wegen (persoonlijke belangen van hoogleraren en wetenschappelijk nut) profijt heeft gehad van de koloniale bezittingen en exploitatie.

1.4 VERZAMELINGEN

Collecties van de universiteit bevatten mogelijk objecten die een relatie hebben met koloniale geschiedenis. De Universiteitsbibliotheek zoekt in de collectie naar koloniale verbanden, en er zijn gesprekken gevoerd met het Universiteitsmuseum. De meeste objecten dateren van na de afschaffing van de slavernij, maar er zijn talloze connecties met de koloniale bezittingen. De verzamelingen op de faculteiten zijn niet op dit aspect onderzocht; dit zou nog stelselmatig onderzocht kunnen worden.

Een prominent voorbeeld van een ‘verzameling’ is de hortus medicus of botanicus (Oude Hortus) aan de Lange Nieuwstraat. Deze werd in 1639 ingericht op Sonnenborgh en kwam in 1723 op de huidige locatie. De hortus had onder andere plantenkassen (oranjerieën) waarin tropische planten uit de overzeese bezittingen werden gehouden.

1.5 ANDERE VERWIJZINGEN NAAR CONNECTIES MET SLAVERNIJ

Hierbij valt te denken aan standbeelden, bustes, plaquettes, prijzen, naamgeving van ruimtes en leerstoelen. Evidente kandidaten zijn de Belle van Zuylenzaal en de Belle van Zuylen leerstoel. Wat zijn de achtergronden van deze nalatenschap, en wat zijn de mogelijke banden met slavernij? In het geval van Belle van Zuylen is in de bijdrage van Caroline Drieënhuizen en Marjet Douze in het boek *Slavernij en de stad Utrecht* vast komen te staan dat een aanzienlijk deel van haar vermogen afkomstig was uit investeringen in koloniale exploitatie. Onderzoek

om een historisch overzicht te verkrijgen is wenselijk omdat dit behulpzaam zou kunnen zijn voor het beantwoorden van de vraag hoe de UU zou kunnen omgaan met dit erfgoed, ook met het oog op de programmering in hoofdstuk 2.

1.6 WETENSCHAPSHISTORISCHE CONTEXT

Onderzoek zou kunnen worden gericht op de opvattingen binnen de academische gemeenschap ten opzichte van de slavernij. Het gaat zowel om opvattingen die in wetenschappelijk werk en onderwijs werden verspreid als om uitlatingen in niet-wetenschappelijke context (voor zover deze uit elkaar te halen zijn) van individuele hoogleraren. In *Slavernij en de stad Utrecht* zijn daar enkele voorbeelden van te vinden.

De vakinhoudelijke ontwikkeling van veel disciplines heeft baat gehad van of is nauw verweven met de Nederlandse of Europese koloniale expansie en derhalve met de exploitatie van tot slaaf gemaakten of andere vormen van gedwongen arbeid. Janneke Stegemans geeft in de bundel *Slavernij en de stad Utrecht* een voorbeeld van de manier waarop Utrechtse theologen – zelfs als zij zich kritisch over de slavernij uitlaten, zoals in het geval van Voetius en Van Hoornbeeck – zich bewegen in het discours van de koloniale hiërarchie en deze legitimeren. Andere voorbeelden uit de vroegmoderne periode van de universiteit zijn de medische wetenschap en het (internationaal)recht, die beide nauw verweven zijn met de koloniale verhoudingen. In de negentiende eeuw, met de opkomst en uitkristallisering van nieuwe disciplines als natuurlijke historie, etnografie, geologie enz., worden de connecties nog versterkt.

In de eerste plaats gaat het dan om de vraag of de universiteit om wetenschappelijke redenen formele en materiële banden heeft gehad met het koloniale stelsel. Te denken valt daarbij aan het verwerven van wetenschappelijk materiaal dat met koloniale arbeid tot stand is gekomen en het in eigendom of beheer hebben van plantages, weerstations, laboratoria etc. Daaronder valt ook het toestaan en mede in stand houden van een complete Indologische Faculteit ter voorbereiding van ambtenaren in koloniale dienst. In de tweede plaats gaat het om het wetenschappelijk onderzoek zelf in gekoloniseerde gebieden. Het gaat om zeer uiteenlopende typen onderzoek, van dataverzameling (specimen van planten, weerstations, seismische activiteit) tot antropo-biologie, etnologie, geschiedenis, missiologie en dergelijke. Uiteraard is ook de eerste vorm van onderzoek niet waardenvrij, maar er is een verschil. In de derde plaats gaat het om het curriculum: wat is de invloed van het koloniale stelsel geweest op het universitaire curriculum?

Daarnaast kent de universiteit in haar geschiedenis diverse wetenschappers en studenten die onderzoek deden naar koloniale en postkoloniale samenlevingen en arbeidsexploitatie. Hierbij kan gedacht worden aan het slavernij- en marrononderzoek door hoogleraar Bonno Thoden van Velzen (1971 – 1991), die het centrum voor Surinaamse en Caribische studies heeft opgericht, naast

Wim Hoogbergen (cultureel antropoloog gespecialiseerd in de geschiedenis van de Surinaamse marrons), historici die de geschiedenis van kolonialisme en slavernij in allerlei context hebben onderzocht, en mensenrechtenstudies. Recent en toekomstig onderzoek kan versterkt worden door kennis op te doen over hun werk.

De verknoping tussen metropole wetenschapsbeoefening en koloniale exploitatie en bezit verdient meer onderzoek. Plannen zijn hiervoor in de maak en eerste gesprekken gevoerd met het universiteitsmuseum en de medische faculteit.

1.7 ZWARTE AANWEZIGHEID OP DE UNIVERSITEIT UTRECHT

Aandacht voor mensen van kleur op een witte universiteit, onder de staf, de studentenpopulatie en gasthoogleraren of eredoctores kan een nuttige rol vervullen in de bewustmaking van dominante en ontbrekende perspectieven. Het boek *Slavernij en de stad Utrecht* geeft hiervan enkele voorbeelden (Quint Ondaatje, de studiegroep Nieuw Perspectief). Welke studenten van kleur uit (voormalige) Nederlandse koloniën studeerden en promoveerden ten tijde van de slavernij/koloniale tijd aan de UU ($\pm 1700-1863$)? In hoeverre was de UU een 'open' universiteit waar deze studenten konden studeren (er zijn beschikbare bronnen)? Op welke manier werden studenten van kleur in later jaren geconfronteerd met vragen over of erfenissen van slavernij en kolonialisme?

CONCLUSIE

De bovenstaande opsomming is in veel opzichten slechts een indicatie (een overzicht van geraadpleegde en relevante bronnen en literatuur, staat in bijlage 2). Wat de universiteit betreft weten we inmiddels veel op specifieke onderdelen, maar er ontbreekt overzicht en samenhang. De universiteit kan verder onderzoek initiëren en faciliteren. Er zijn op verschillende departementen en faculteiten stafleden bezig de koloniale bronnen van de wetenschap uit te graven en de effecten ervan te analyseren. Deze inspanningen kunnen worden gebundeld. Anderen kunnen worden aangespoord om de koloniale geschiedenis van de discipline te onderzoeken en onder de aandacht te brengen. Omdat duidelijk is dat er een stevige relatie is tussen de universiteit en het kolonialisme zou het de universiteit sieren om bijvoorbeeld een AIO of postdoc aan te stellen om dat overzicht en die samenhang te laten zien. Ook kan aan studenten beurzen worden aangeboden om onderzoek te doen naar deze problematiek. Dit kan uitmonden in publicaties, manifestaties en seminars.

Omgaan met het verleden

Naast het inventariseren van de historische connecties, heeft de commissie zich gebogen over manieren om de geschiedenis van slavernij-gerelateerde connecties over het voetlicht te brengen. Het zou niet moeten blijven bij een inventarisatie van gedane zaken die in een beleidsarchief of bibliotheek kan worden bijgezet. Het is cruciaal dat dit soms zichtbare, soms onzichtbare verleden een plaats krijgt in de bredere universitaire gemeenschap en een actieve omgang met en reflectie op dat verleden wordt gestimuleerd.

BRITSE VOORBEELDEN

Waarom dit belangrijk is, verwoordt de Universiteit van Oxford duidelijk: “De enige manier om van de wonden van het verleden te genezen is ze volledig onder ogen te zien.”

Omdat de Britse universiteiten in hun omgang met het verleden van slavernij en kolonialisme voorlopen op de Nederlandse universiteiten kan het behulpzaam zijn om te kijken hoe zij hiermee omgaan. Een aantal universiteiten heeft onderzocht in welke mate zij hebben geprofiteerd van de trans-Atlantische slavenhandel en of hun wetenschappers het op ras gebaseerde denken tijdens de koloniale periode hebben versterkt of onderwezen. Verder zijn verschillende studies in gang gezet die zich richten op de doorwerking van slavernij en kolonialisme, hoe het de nakomelingen van de slachtoffers is vergaan in de verschillende kolonies. Daarnaast worden studies en onderzoeksgroepen opgezet die kijken naar de lessen die te trekken zijn, bijvoorbeeld om zo moderne slavernij en mensenhandel tegen te gaan. Een aantal van deze initiatieven zijn:

- Het starten van werkgroepen kolonialisme, die de historische erfenissen op een open wetenschappelijke en creatieve manier onderzoeken en behandelen (o.a. Oxford).
- Het bieden van cursussen in masteropleidingen, postacademisch onderwijs en Summer Schools. Glasgow biedt bijvoorbeeld een master Slavernij, gedwongen migratie en herstelrecht. Postdoctoraal onderwijs wordt verzorgd in samenwerking met de Radboud Universiteit (inclusief een Summer School cursus).
- Het kenbaar maken van een statement op de websites over moderne slavernij (o.a. Bristol en University of East London).
- Het explicieter maken van universitaire banden met de slavernij door gebouwen, standbeelden e.d. van teksten te voorzien (o.a. Bristol, Liverpool).
- Het slavernijonderzoek concentreren in een instituut (het Centre for Black Humanities; Bristol en Liverpool).
- Het opzetten van een ‘onderzoek slavernij hub’, die verschillende

- onderzoekers bijeenbrengt die zich bezighouden met slavernij en onvrijheid in verschillende historische contexten en periodes (o.a. Sheffield).
- Het aanmoedigen van bachelor- en masterscripties en proefschrift-onderzoek over vormen van slavernij in het verleden en het heden (moderne slavernij en mensenhandel) ongeacht de studierichting (o.a. King's College).
  - Het wijden van een themaweek aan bewustzijn over racisme. Via discussies en lezingen wil men meer bewustzijn creëren over racisme in de wereld, in het land en op de campus van de universiteit (o.a. Exeter en met hen ook de Radboud).

Het is nuttig om na te gaan of wat we van de buitenlandse universiteiten kunnen leren. Deze commissie identificeert enkele terreinen waarop de Universiteit Utrecht het initiatief zou kunnen nemen om te reflecteren op het verleden.

2.1 ZELFREFLECTIE EN INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK

Onderzoek naar de impact van dit verleden hoeft zich niet te beperken tot de gebeurtenissen van eeuwen of decennia geleden. Ook de wijze waarop onderzoek naar dit verleden is gedaan, en de manier waarop erover werd en wordt onderwezen, kan onderwerp zijn van studie. Binnen de UU is al het nodige werk gedaan op het gebied van koloniaal onderwijs (gerelateerd aan slavernij), maar dit kan beter vindbaar gemaakt worden.

Door de eigen instelling te onderzoeken, kan nagedacht worden over de betekenis van de geschiedenis voor de huidige UU. Waar komen we vandaan? Hoe hebben wetenschap en universiteit geprofiteerd van de koloniale exploitatie van gedwongen arbeid? Op welke manier draagt de UU gemeenschapswaarden uit? Hoe verhoudt de UU zich tot hedendaags racisme? Op welke manier draagt ons curriculum de sporen van het kolonialisme en aan kolonialisme ontleende wereldbeelden en wetenschapsopvattingen? Hoe inclusief is de universitaire praktijk? Niet alleen op centraal niveau maar ook binnen faculteiten en departementen zullen deze vragen aan de orde moeten komen. Het is essentieel dat deze zelfreflectie verbonden is aan concrete acties en niet alleen een bestuurlijke exercitie is, maar breed gedragen en gezamenlijk uitgevoerd.

Wat betreft het multidisciplinair onderzoek, is het van belang om onderzoek naar de doorwerking van het (slavernij)verleden te bevorderen. Er wordt veel over gepraat, maar er is te weinig concreet onderzoek naar gedaan, waarin naast de historische ook de psychologische, juridische, en antropologische dimensies van dit verleden worden onderzocht. Hier zou misschien een oproep gedaan kunnen worden aan de Strategische Thema's om dergelijk onderzoek te stimuleren.

Het beschikbaar stellen van fondsen en het faciliteren van onderzoek-structuren zou dit kunnen ondersteunen. Vanuit verschillende departementen en faculteiten kan ook met stageprojecten worden gewerkt om een breder

draagvlak te creëren. (Logische mogelijke partners zijn het departement GKG, Medical Humanities en Descartes Centre.) Het uitschrijven van een scriptieprijs of het instellen van onderzoeksplaatsen of (gast)leerstoelen is ook mogelijk. De UU kan daarnaast een belangrijke rol spelen in het bevorderen van vertrouwen en verzoening door onderzoek te doen naar hoe de Nederlandse overheid met haar koloniale verleden (en zichtbare sporen hiervan) omgaat, en hoe zich dat verhoudt tot ervaringen in andere landen. Dit onderzoek kan resulteren in het adviseren van overheden. Het stelt de vraag: Hoe gaan en gingen overheden, instituties en personen in Nederland om met het verleden van slavernij en kolonialisme? Wat zijn wegen om tot een zinvolle, zingevende en inclusieve omgang met het verleden te komen, een verleden waarvan veel Nederlanders nog steeds de effecten voelen maar die vaak ook tot discussies aanleiding geven?

Om dit thema verder uit te diepen zou nieuw onderzoek zich kunnen richten op wat we leren van landen als 1) Zuid-Afrika waar waarheids- en verzoeningscommissies een belangrijke rol speelden in het omgaan met het donkere verleden en 2) Zuid-Amerikaanse landen als Peru (Lichtend Pad) en Colombia (FARC) waar vredes- en verzoeningsakkoorden tot begrip en verzoening hebben geleid.

2.2 HERDENKING

De universiteit kan publiekelijk stilstaan bij het slavernijverleden en de eigen betrokkenheid daarbij. Zij kan dit doen door een brede bijeenkomst te beleggen waarin stafleden en mensen van buiten de Utrechtse universiteit stilstaan bij de connecties tussen de universiteit en slavernij. De bijeenkomst zou een 'open' karakter moeten hebben, waarin reflectie voorop staat en niet een soort van 'closure' wordt beoogd. Op die manier kan het ook een jaarlijks terugkerend element zijn, en kan het de openheid van de universiteit met de omringende samenleving stimuleren en markeren.

Dit zou (ook) kunnen geschieden door stil te staan bij 1 juli, Keti Koti. De Faculty Club organiseert in dit kader al activiteiten op 7 juli. De theaterafdeling van de HKU aan het Janskerkhof past zijn curriculum er dit jaar voor het eerst op aan. Een week met activiteiten in aanloop naar Keti Koti, in samenwerking met faculteiten, Studium Generale en het universiteitsmuseum, zou een verdere stap kunnen zijn. Studenten zouden bijvoorbeeld vrijgeroosterd kunnen worden voor een lezing over het thema slavernij, en/of deel kunnen nemen aan de stadswandeling Sporen van slavernij in Utrecht. Dit om hen bewust te maken van de gedeelde geschiedenis van slavernij. De UU kan rondom Keti Koti ook andere herdenkingsactiviteiten ontwikkelen, bijvoorbeeld in samenwerking met de stichtingen die in Utrecht al actief bezig zijn, zoals Stichting Comité 30 juni/1 juli (Keti Koti Utrecht) / Tori Oso Utrecht. Men kan denken aan lezingen, filmvertoningen, een podcast-serie maar ook bijvoorbeeld een YouTube-video/nieuwsbrief zoals deze nu ook voor andere herdenkingen door de UU/CvB worden gemaakt voor medewerkers/studenten.

Op die manier kan ook de viering/herdenking van Comité 30 juni/1 juli in Utrecht onder UU'ers gepromoot worden.

Dit jaar wil Comité 30 juni/1 juli in samenwerking met de gemeente Utrecht dat de maand juni diverse Keti Koti-activiteiten bevat in Utrecht. Verschillende organisaties in Utrecht zijn bezig om te kijken of zij hun eigen programmering hierop kunnen aanpassen. Wellicht is het een idee om in die "Keti Koti-maand" vanuit de UU een lezing te organiseren.

2.3 MARKERING

De plaatsen in de universiteit die een sterke connecties hebben met de geschiedenis van slavernij kunnen een zichtbare markering krijgen.

De commissie stelt vast dat markering mogelijk ook tot weerstand kan leiden ('markeringsmoeheid'). Het is goed hier oog voor te hebben. Maar een zorgvuldige benadering die vooral zich richt op bezinning en dialoog zou een goede publieke discussie over de nalatenschap bevorderen.

Het is hierbij aan te raden te kijken of betrokken departementen en faculteiten ervoor voelen zelf initiatief te nemen. Hierbij is belangrijk dat geen sprake zou moeten zijn van uitwissen, maar van contextualiseren. Het aanbrenge van markeringen (en deze eventueel te koppelen aan een terugkerende herdenking) maakt ruimte voor een levende herinneringscultuur.

Daarbij kunnen de bewoners van Drift 13 als rolmodel gebruikt worden.

Religiewetenschappen en filosofie bezinnen zich op de geschiedenis van hun pand. Ze zijn nieuwsgierig naar de geschiedenis, geven zich rekenschap en gaan er actief mee aan de slag. Ze doen dit bijvoorbeeld door een colloquium aan collegae aan te bieden, met studenten een stadswandeling te maken, gastlessen te geven en na te denken over gezamenlijk onderzoek en aanpassingen aan het pand zelf.

Een andere mogelijke vorm van markering is de inzet van artistieke middelen, bijvoorbeeld de plaatsing van een video-installatie van de theatermonoloog over Drift 27 in de universiteitsbibliotheek Binnenstad. Ook de Botanische Tuinen en het Universiteitsmuseum zijn mogelijke plekken voor een interventie in de vorm van een tekstuele, visuele of artistieke markering.

Tot slot kan ook aandacht voor personen deel uitmaken van het markeren van de geschiedenis. Verkend kan worden of de achttiende-eeuwse UU-alumnus Pieter Philips Jurriaan Quint Ondaatje een plaquette zou kunnen krijgen bij het Academiegebouw. In zijn persoon, wiens vader Tamil was, komen een aantal geschiedenissen samen, van de patriotten tot studenten van kleur die in spotdichten op hun raciale kenmerken worden aangevallen. Een andere persoon die in het oog springt, is Belle van Zuylen. Het is bekend dat zij heeft geprofiteerd van opbrengsten van koloniale handel. Haar verhaal zou verteld kunnen worden om

de geschiedenis in alle facetten voor het voetlicht te brengen. Realistisch, zonder te vervallen in cancelculture of adoratie. De recent overleden hoogleraar bell hooks, autoriteit op het gebied van racisme en intersectionaliteit, heeft in 1993 de Belle van Zuylen leerstoel bekleed. Haar gedachtegoed zou in het licht van de herdenking van slavernij en de Belle van Zuylenleerstoel aandacht kunnen krijgen.

2.4 ONDERWIJS EN DISSEMINATIE

De commissie denkt dat het van belang is niet alleen (zelf)onderzoek te doen. De universiteit heeft nog twee kerntaken: onderwijs en valorisatie (in dit geval: public engagement) waarin slavernij en kolonialisme een plaats kunnen krijgen binnen de UU.

(Semi)curriculair

Het is belangrijk dat universiteiten in hun onderwijs aandacht besteden aan de aard en effecten van de slavernij en slavenhandel, zodat studenten de verbanden met de bredere wereldgeschiedenis, waarvan de repercussies tot op de dag van vandaag voelbaar zijn, leren kennen. Elke student is hierbij gebaat.

Een mogelijkheid hiertoe is dat (reflectie op) het UU-verleden onderdeel wordt van een core curriculum dat in ontwikkeling is. Onderwijs over het thema slavernij kan bijdragen aan een open mind bij studenten. Minder omvattend, maar nog steeds universiteitsbreed, zou een reizend circus van lezingen, discussie en theater kunnen zijn. Een andere optie is om de publicatie Slavernij en de stad Utrecht te verwerken tot een universiteitscursus die universiteitsbreed (of faculteitsbreed) aangeboden kan worden.

Uiteraard kunnen specifieke faculteiten en departementen aangemoedigd worden om deze discussies in hun eigen programma's een plaats te geven.

Bij deze activiteiten binnen de UU kan samenwerking worden gezocht met organisatie-onderdelen zoals met de Faculty Club, Studium Generale, EDI (Equality, Diversity, Inclusion) office, studentenverenigingen en het nieuwe UU studenten netwerkplatform African Caribbean Heritage Network.

Public engagement

De UU heeft een duidelijke ambitie om kennis breder te delen dan met eigen studenten en medewerkers. Daarmee bouwen we voort op eerdere initiatieven: in 2013 vond de internationale conferentie The Colonial Legacy plaats aan de UU met sprekers zoals Francoise Verges, Achile Mbembe, Paul Gilroy, Michael Rothberg en Wayne Modest. Rond het thema slavernij zijn al verschillende activiteiten geprogrammeerd. Er wordt in het voorjaar van 2022 bijvoorbeeld al een driedelige reeks van Studium Generale Utrecht aangeboden. In het Betweterfestival van 2021 heeft een interview plaatsgevonden met Nancy Jouwe, dat nu ook als podcast is te beluisteren.

Docenten van de UU zouden lezingen over thema's uit het slavernijverleden kunnen ontwikkelen en verzorgen. Een andere mogelijkheid is het opzetten van podcasts waarbij afleveringen worden gemaakt die zowel voor WP, OBP, studenten en buiten de UU interessant zijn.

Docenten zijn niet de enigen die dat kunnen doen. Studievereniging Sirius (gelieerd aan het Utrecht Law College), deed mee aan de nationale Impact Days (een initiatief van de vier grote gemeenten om een versnelling te brengen om aan een eerlijke en duurzame toekomst te werken) over inclusiviteit en acceptatie, met nadruk op het slavernijverleden.

Outreach

Het is cruciaal dat bij alle onderwijs- en public engagement activiteiten sprake is van wederkerigheid. Steeds zou moeten worden gezocht naar dialoog, naar wederzijds lering trekken. Het is nuttig vanaf de start van de programmering bewust samenwerking te zoeken met externe partijen uit de Utrechtse samenleving. Zo verzorgen gidsen momenteel wekelijkse stadswandelingen langs slavernij-gerelateerde locaties in Utrecht. Binnen deze wandeling wordt ook (op aanvraag) een thema wandeling specifiek over Universiteitsgebouwen aangeboden. Deze algemene wandeling is al door enkele vakken ingezet, maar zou breder aangeboden kunnen worden en bijvoorbeeld opgenomen kunnen worden in de programmering van events (Alumni-dag, Onderwijsdag, Internationale vrouwendag). Datzelfde geldt voor de specifieke themawandeling langs universiteitsgebouwen. Zie:

<https://sporenavslavernijutrecht.nl/stadswandeling/algemene-voorwaarden/>

Verder kan gedacht worden aan samenwerking met organisaties als Comité 30 juni/1 juli, Kosmopolis Utrecht, Stichting Tori Oso Utrecht, boekenwinkel Savannah Bay, Artikel 1, Midden Nederland, Africa in Motion, Stichting ASHA.

Rekenschap geven

In de laatste jaren is er meer discussie ontstaan of instanties zich voor hun aandeel in het slavernijverleden moeten verontschuldigen. Dit past in een bewustwording die internationaal steeds meer gestalte krijgt. Het gaat met horten en stoten, en leidt regelmatig tot felle polemiek, zoals tijdens de eerste VN-conferentie tegen Racisme in het Zuid-Afrikaanse Durban in 2001.

In Noord-Amerika heeft een aantal universiteiten, waarvan de University of Alabama in 2004 de eerste was, formeel excuses aangeboden voor hun voormalige betrokkenheid bij de slavernij. In verscheidene landen hebben kerken hetzelfde gedaan. In de laatste jaren is deze discussie ook in Nederland zichtbaar geworden. De gemeenten Amsterdam en Rotterdam hebben formeel hun excuses aangeboden en de vraag is nu of de regering namens Nederland, net zoals het Amerikaanse congres namens hun land in 2008, hetzelfde zou moeten doen. Ook de gemeente Utrecht is met dit vraagstuk bezig. De vraag is daarom actueel hoe de Universiteit Utrecht zich hiertoe moet verhouden.

Elke instantie moet zelf afwegen of excuses maken een passend gebaar is. Als een instantie hiervoor kiest, is het voor de geloofwaardigheid van de excuses belangrijk dat ze gepaard gaan met andere concrete stappen. Excuses moeten namelijk niet de indruk wekken dat je van het verleden af bent of wilt zijn. Excuses moeten een onderdeel zijn van een breder proces dat vertrouwen en wederzijds respect opbouwt.

3.1 EXCUSES ZIJN (OP DIT MOMENT) NIET DE OPTIMALE WEG

De commissie is van mening dat het op dit moment niet opportuun is dat de Universiteit Utrecht excuses voor het slavernijverleden aanbiedt. Daarvoor ontbreekt voldoende onderbouwing, aangezien er nog te weinig onderzoek is verricht. Bijna alle instanties die zich hebben verontschuldigd, deden hier vooraf uitgebreid historisch onderzoek naar. Excuses aanbieden is voorbarig zolang de precieze kennis van het slavernijverleden en de rol van de universiteit daarin ontbreken.

Of de UU in de toekomst wél excuses zou moeten aanbieden, is afhankelijk van de informatie die boven tafel komt en van de wijze waarop de maatschappelijke context zich ontwikkelt. Binnen de commissie zijn verschillende perspectieven op het maken van excuses verkend, en is erop gewezen dat ook binnen betrokken gemeenschappen over de wenselijkheid verschillend gedacht wordt. Enerzijds is het goed aandacht te hebben voor de positieve werking die van excuses aanbieden kán uitgaan binnen het bredere proces van ‘rekening geven’: als een erkenning van lijden en tonen van deemoed, wat behulpzaam kan zijn in een proces van verzoening met het verleden. Excuses bieden kan

waarde hebben als een collectieve erkenning dat het gedane onrecht niet slechts tot het verleden is blijven horen, maar dat het over de generaties heen impact heeft gehad. Zo hebben sommige groepen dat ook ervaren. Excuses bieden kan bovendien het bewustzijn over dit verleden verhogen. Anderzijds zijn er ook valkuilen bij het bieden van excuses, als het geen recht doet aan de complexiteit van mensen en historische verschijnselen. Het is belangrijk om een kritisch totaalbeeld van de geschiedenis te koesteren zonder te vervallen in een moreel dualisme, waarin een verleden langs slechts één meetlat wordt gemeten. Wat te allen tijde voorkomen zou moeten worden, is dat het aanbieden van excuses de weg effent voor wat Ed Jonker een instrumentele politiek van berouw heeft genoemd, een ‘politics of regret’, die weinig meer is dan een gemakkelijk redmiddel voor regeringen en instanties om zich te bevrijden uit moreel drijfzand.

De commissie stelt concluderend vast dat aanbieden van excuses door de universiteit op dit moment niet de meest opportune weg is om met dit verleden om te gaan. De commissie acht het doeltreffender en noodzakelijker te erkennen dat op slavernij gebaseerd kolonialisme gevolgen heeft gehad waarvan sommigen hebben geprofiteerd en waaronder anderen hebben geleden. Het is belangrijk aandachtig verder te onderzoeken welke rol de universiteit hierin speelde, dit deel van het verleden volledig te onderkennen, te proberen ervan te leren, en te zorgen dat het onderdeel wordt van het collectieve geheugen.

3.2 REKENSCHAP GEVEN IS ESSENTIEEL

‘Geen volk kan tot volle wasdom komen, dat erfelijk met een minderwaardigheidsgevoel belast blijft’, schreef Anton de Kom. Daarmee sprak hij over diegenen die zich verbonden voelen met dat verleden omdat hun voorouders in slavernij leefden.

Het is belangrijk dat de maatschappij en haar instituties (zoals de universiteit) die direct of indirect voortkomen uit of hebben geprofiteerd van een koloniaal systeem en slavernij, rekenschap van dat verleden geven.

Door rekenschap te geven erkennen we dat deze geschiedenis bestaat, gezien en gehoord moet worden en een plek heeft of moet krijgen in onze collectieve geschiedenis en geheugen. Het vergt moed om rekenschap te geven. Het laat zien dat er een gedeelde geschiedenis is die lelijke kanten kent: geweld, onderdrukking, uitbuiting. Juist het uitvlakken of negeren hiervan veroorzaakt pijn, gevoelens van minderwaardigheid en trauma.

Binnen memory studies is rekenschap een veelbesproken thema. De convenors van een conferentie Memory Studies (2021) benadrukten dat ‘Memory, in its pluralities, can challenge historical master narratives of history and is one way in which society can demand accountability in the present and for the future.’

Dit is niet alleen van belang voor de universiteit. Een open en democratische samenleving geeft rekenschap van haar verleden. We zien de gevaren van het niet-rekenschap geven momenteel in autocratische staten. Juist dat rekenschap geven en historische ‘opvoeding’ zijn in staat wonden te helen. Dit kan alleen in de vorm van een rationeel debat waarin feiten en meningen gescheiden worden en nuances zichtbaar worden. Dat is overigens de kracht van het werk van de historische wetenschappen, waarin het koloniale en slavernijverleden nuance en de complexiteit kent. Rekenschap geven is niet alles uit het verleden over een kam scheren, maar vooral: zelfreflectie over ons verleden te stimuleren. De universiteit kan hierbij vanuit haar maatschappelijke rol een belangrijke taak vervullen.

3.3 REKENSCHAP IN DE PRAKTIJK

De universiteit kan het ‘rekenschap geven’ op twee niveaus in de praktijk brengen.

Het eerste niveau is dat van de instelling zelf. Door onderzoek te doen zoals beschreven in hoofdstuk 1, en hierover binnen de instelling debat aan te jagen, bewustwording te creëren, en onderwijs te geven (zoals beschreven in hoofdstuk 2).

Het doel van de universiteit is het creëren en bevorderen van een open, veilige, gelijke en zelfbewuste organisatie die opleidt tot kritische burgers en wetenschappers. In deze organisatie kunnen staf en studenten op een vrije manier reflecteren op de grondslagen, achtergronden en doeleinden van hun wetenschappelijke werk. Het is de taak van de universitaire organisatie om samen met staf en studenten vorm te geven aan processen van bewustwording, vrijheid van denken, verzoening en openheid. Het rekenschap geven van slavernij, haar erfenissen en haar invloed op de wetenschappelijke praktijk, past bij dit streven.

Daarnaast heeft de universiteit een maatschappelijke rol. Vanuit die rol kan de universiteit ook de stad en de samenleving ondersteunen. Door in bredere zin onderzoek te doen naar racisme en koloniaal verleden (zoals historici al bijgedragen hebben aan het onderzoek dat in opdracht van de gemeente Utrecht is uitgevoerd), en op multidisciplinaire wijze te onderzoeken op welke wijze processen van verzoening vorm krijgen. Hierover publiek rapporteren (in de vorm van lezingen, podcasts etc.) kan bijdragen aan bewustwording.

Zoals in hoofdstuk 2 toegelicht adviseert de commissie hierbij heel nadrukkelijk de samenwerking op te zoeken met partners in de stad en samenleving die zich met dit thema bezighouden. Er kan ook gedacht worden aan samenwerking met andere onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld in het basis- en middelbaar onderwijs.

Waar de UU in de openbare ruimte zaken zou markeren, of bijdraagt aan een herinneringscultuur, krijgt het rekenschap geven natuurlijk ook heel concreet gestalte.

DE TOEKOMST IN

Door rekenschap te geven, kunnen we lessen uit het verleden trekken. Zo kunnen we ook moderne vormen van slavernij en mensenhandel tegengaan en meer bewustzijn creëren over racisme in de wereld, in Nederland, in Utrecht en op de campus.

Door rekenschap te geven kan uiteindelijk een proces van verzoening ontstaan, waarbij vertrouwen en wederzijds respect verder kunnen worden opgebouwd. Er ontstaat ruimte om een gedeeld verleden, verschillende perspectieven en een gezamenlijke toekomst tot wasdom te laten komen.

Samenstelling Commissie

De Commissie ‘UU en Slavernij’ was als volgt samengesteld:

- **James Kennedy**, voorzitter (historicus en universiteitshoogleraar; voormalig voorzitter van de commissie Herijking van de canon van Nederland).
- **Nancy Jouwe** (coördinerend redacteur van de studie ‘Slavernij en de stad Utrecht’; publicist gespecialiseerd in o.a. racisme en intersectionaliteit).
- **Natalja Macnack** (tot recent werkzaam bij de UU; bestuurslid van Tori Oso Utrecht, en gids bij stadswandelingen Sporen van slavernij in Utrecht).
- **Wessel van Wijngaarden** (student Taal- en Cultuurstudies; schreef een scriptie over Caraïbische migranten en het slavernijverleden).
- **Leen Dorsman** (hoogleraar universiteitsgeschiedenis en hoofd van het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis).
- **Ellen Neslo** (projectmanager bij de Universitaire Bestuursdienst van de UU; gepromoveerd op het proefschrift “Een ongekende elite. De opkomst van een gekleurde elite in koloniaal Suriname 1800-1863”).
- **Remco Raben** (universitair hoofddocent bij de afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de UU; bijzonder hoogleraar koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de UvA; mede-redacteur van *Slavernij en de stad Utrecht*).

Universiteitspanden waarvan de geschiedenis verder onderzocht kan worden

- Drift 4/6/8: is in 1751 in bezit gekomen van de voormalig resident van Cirebon (Java). Woonde er tot zijn dood in 1779;
- Drift 21: was bezit van Hendrik Swellengrebel Jr, geboren op de Kaap de Goede Hoop als zoon van gouverneur Hendrik Swellengrebel die uitgebreide landerijen aan de Kaap bezat;
- Drift 23: is in 1764 gekocht door Carel Gustaaf Falck, oud-resident van Japara (en broer van de gouverneur van Ceylon Iman Willem Falck);
- Drift 27 (universiteitsbibliotheek Binnenstad): kwam in 1781 in handen van Joan Gideon Loten, oud-gouverneur van Makassar (de belangrijkste haven voor de slavenhandel in de Indonesische archipel) en Ceylon. Hij liet uit Azië de vrouw Siti komen, die hem door de vorst van Bone (Zuid-Sulawesi) ten geschenke was gegeven;
- Drift 29: was ook bezit van Hendrik Swellengrebel Jr.;
- Janskerkhof 3: was de zetel van de Staten van Utrecht, die de oprichting van de Provinciale Utrechtse Compagnie stimuleerde en bewindhebbers benoemde voor de WIC kamer Maas en lande en de VOC kamer Amsterdam;
- Janskerkhof 13: werd in 1765 eigendom van Jan van Voorst, directeur van Elmina (huidig Ghana), de belangrijkste Nederlandse slavenhandelspost in westelijk Afrika. Van Voorst was verantwoordelijk voor de deportatie van slaafgemaakten naar Amerika en handelde voor eigen rekening (in 1764 verhandelde hij 275 slaafgemaakten);
- Janskerkhof 15A: werd in 1787 verkocht aan Laurens Jan Nepveu, die in Paramaribo was geboren als zoon van de gouverneur-generaal van Suriname, die zeven plantages bezat. Laurens Jan erfde 6 ton en twee plantages: Ma Retraite en La Singularité (met 250 slaafgemaakten);
- Boothstraat 6: was gehuurd door Nicolaas Beets, auteur van Camera Obscura, maar ook predikant en hoogleraar kerkgeschiedenis en actief in de abolitionistische beweging.
- Kromme Nieuwe Gracht 80: belangrijke locatie tijdens de diplomatieke besprekingen voor de Vrede van Utrecht, waar onderhandeld werd over wie het Asiento de Negros kreeg (het lucratieve alleenrecht om slaafgemaakten te mogen leveren aan de Spaanse kroon)

We kunnen deze rij nog uitbreiden. De eigenaren zijn in de meeste gevallen door hun prominente koloniale functies rijk geworden en in de gelegenheid gesteld deze woningen te betrekken en te verfraaien. Deze panden vervullen collectief en afzonderlijk een belangrijke rol in de Utrechtse universitaire gemeenschap.

Een behulpzame website is <https://www.huizenaanhetjanskerkhof.nl>.

Een aantal panden moet nog worden onderzocht. Doel zou kunnen zijn om een degelijk historisch overzicht te verkrijgen van alle relevante gebouwen.

Relevante bronnen en literatuur

G.W. Kernkamp (red.), *Acta et Decreta Senatus/ Vroedschapsresolutiën* 3 vols. (Utrecht 1936-1940) <https://www.delpher.nl/nl/boeken/results?coll=boeken&query=%28acta+et+decreta+senatus%29>

Universiteitsarchief: Senaat en Rector(HUA) https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=210&miadt=39&micode=292-1&milang=nl&mizk_alle=senaat&miview=inv2

Universiteitsarchief: College van Curatoren (HUA) https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=210&miadt=39&micode=59&milang=nl&mizk_alle=curatoren&miview=inv2

Universiteitsarchief: Faculteitsarchieven, Diergeneeskunde (HUA)

Digitaal Repertorium Utrechtse Bijzondere Collecties
<https://repertorium.library.uu.nl/collecties/>

Collecties Universiteitsmuseum Utrecht (UMU)

Ministerie van Binnenlandse Zaken en (later) Onderwijs en Wetenschappen en semi-overheidsorganisaties zoals KNAW en haar voorlopers: Nationaal Archief, Provinciale Archieven (Haarlem m.n.)

Bedrijfsarchieven (Billiton, Koninklijke/Shell, etc.)

Literatuur, naslag:

N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen, Walburg Pers, 2021).

Bibliografie voor de Geschiedenis van de Universiteit Utrecht (BiGUU), ca. 14.000 titels, <https://bibe.library.uu.nl/zoek/buu/>

Catalogus Professorum Academiae Rheno-Traiectinae. Professoren van de Utrechtse Universiteit sinds 1636, <https://profs.library.uu.nl/>

Album Promotorum Universiteit Utrecht (1636-ca. 2000): alle Utrechtse promoties (digitaal aanwezig, maar om technische redenen alleen via de UBU op aanvraag beschikbaar)

Ed Jonker, 'Over historische excuses, morele genoegdoening en verzoening',
BMGN - *Low Countries Historical Review*, Volume 129-4 (2014), 65-79).